

"ופרצו חומות מגדלי"

א

"יוונים נקבצו עליי אזי בימי חשמנים, ופרצו חומות מגדלי וטימאו כל השמנים". כשבאו חכמים ליצוק את תוכנו של חנוכה לתוך מטבעו של "על הניסים", כך הייתה לשונם : כשעמדה מלכות יוון הרשעה על עמך ישראל להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך. וכבר עמדו קדמונים מה טעם טימוא כל השמנים לא הוזכר כלל בתפילה זו. ואולם מטבע נוספת יצקו חז"ל בהקשרו של נס החנוכה. למטבע זו קוראים "מעוז צור". וכשבאים אנו למשמש במטבע זו אל מול מטבעה של "על הניסים", מוצאים אנו כי במקום שבו הוסיפו חכמים, שם אתה מוצא גם את חסרונם. שהרי הוסיפו את נס פך השמן. וטימאו כל השמנים. אך את רצונם של יוונים לעקור את התורה השמיט הפייטן. ועל טעמו להשמטה זו מניסים אנו לעמוד.

ופרצו חומות מגדלי. תיאור זה של טימוא המקדש ע"י פריצת חומות מגדליו עומד כאן לעיון. דהרבה דרכים היו לפני חכמים לתאר את כניסת יוונים למקדש, ובכל זאת בחרו הם בתיאורו כחומה ומגדל. ולא מצינו תיאור זה בשום מקום אחר. והדבר אומר דרשני.

ב

אני חומה ושדי כמגדלות. ואמר רבי יוחנן : "אני חומה" זו תורה. "ושדי כמגדלות" אלו תלמידי חכמים. ונזקקים אנו לדברי רש"י, שפירש : "ושדי אלו ת"ח" - המניקים אחרים כשדיים הללו. "כמגדלות" - שמגינים על הדור". ע"כ דבריו. וכל שומע יבחין בחוסר האחידות שבמקרא זה. שהרי אם נמשלה תורה לחומה דמגינה כחומה, מובן היה אם היו מושוים ת"ח למגדלות, דמגינים כמגדלות. אך בעוד שלגבי תורה נמשלה התורה עצמה לחומה, "אני חומה", לגבי ת"ח לא נמשלו הם עצמם למגדלות. דהלא לא כתיב "ואנו כמגדלות", אלא "ושדי כמגדלות". ודבר ברור הוא שמה שנמשל למגדלות הוא כוחם של חכמים להעניק ולהניק אחרים, כשדיים הללו. ודימוי שכזה לא מצינו כאן לגבי תורה.

ג

בתפילתה של חנה מוצאים אנו פסוק סתום : "וחנה היא מדברת על ליבה". ובגמרא דברכות מובאת מימרא : אמר רבי אלעזר משום רבי יוסי בן זמרא על עסקי ליבה. אמרה לפניו ריבונו של עולם כל מה

שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה. עיניים לראות ואוזניים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידיים לעשות בהם מלאכה, רגליים להלך בהם, דדים להניק בהן. דדים הללו שנתת על ליבי למה? לא להניק בהן תן לי בן ואניק בהן. " ע"כ. דייק כי תפילת חנה שבריא את הדדים לא תהיה לבטלה הזכרה במקרא בלשון דיבור על הלב. וחנה היא מדברת על ליבה. וכיוון שנתייחדו דדים משאר איברים בכך שתפקידם ושימושם אינו לעצמם אלא בהנקה לאחרים, הרי שגם דיבור על עסקי הלב יתייחד מדיבור על שאר איברים בכך שעסקי הלב אינם לצורך המדבר אלא לצורך אחרים.

ד

שני סוגי תלמידי חכמים הם. יש תלמיד חכם אשר שיעור קומתו מאפשר לו להשקיף רחוק, לצפות אל מחוץ למקום מושבו, ובדרך כך להתמודד עם בעיות שעשויות להתרגש ולבוא לעולם. תלמיד חכם מסוג זה הוא שכונה "מגדל", שכן כוח תורתו כוח מגדל לה, צופה למרחוק, ומגינה על העם. כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות אלף המגן תלוי עליו. ההגנה נעשית על ידי גובה הצוואר, המאפשר לו לראות החוצה. ויש תלמיד חכם אשר קומה אחרת לו. אין הוא משתמש בגובהו כדי להשקיף רחוק, אך בשיעור קומתו הרוחנית מכיל הוא את כל אנשי קהילתו וכוללם גם יחד. תלמיד חכם מהסוג הראשון תפקידו לצפות מהעיר החוצה. אולם בתוך העיר הרי הוא נישא ניצב כמגדל, גבוה מעל בתי העיר. ואילו השני תפקידו אינו אלא מחומות העיר ופנימה. הוא כולל בגג אישיותו את כל בתי העיר, ואינו מתנשא גבוה מעליהם. אין הוא מגדל, אלא בשם "צל" יכונה. ונזכרים אנו בדבריו של כלב לעם "אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם". וביאר רש"י: מגינים וחזקים וכו'. ודייק בדבריו, שהרי בפסחים ביאר "ושדי כמגדלות" - שמגינים על הדור. ופה הוסיף את המילה "חוזק". מגינים וחוזקים. והם הם הדברים. שהרי תי' מסוג זה אין הוא משמש רק כמגן כנגד התקפות, אלא כל יושבי העיר ישובו יישבו בצלו. וזה הוא חוזקם, שכח השפעתו מטיל צל על כולם והופך אותם ליחידה מגובשת וחזקה. משא"כ המגדל, שמשמש כמגן אל מול התקפות חיצוניות, אך אין בו כל חוזק. אלף המגן תלוי עליו. מגן ולא חוזק.

ה

וממשיכים אנו את הקו הלאה. שהרי נהיר וברור לכל מבין כי אין הדברים הנ"ל אמורים דווקא באישיותו העצמאית של אותו תלמיד חכם, כי אם גם בשני סוגי הנקת תורה. יש רב אשר מלמד את תלמידו דווקא מתוך הפרש הגבהים שביניהם. יכולתו של הרב לראות למרחק אל מחוץ לחומה היא שפועלת בשרשרת העברת המסורה לתלמידו, ואותה מעביר לו רבו. ויש רב אשר אין בכוחו לצפות מן המגדל, אך מהווה הוא עץ בתוך החומה שנופו מצמיח ענפים רחבים אשר בצלם יחסה התלמיד. אין אותו תלמיד זקוק למעוף מחשבתו של רבו, אלא דווקא לרוגע ולנינוחות שבקבלת תורה מדמותו של רבו. ונמצא כי הרחב תופס כאן את מקומו של הגובה. צל במקום מגדל.

י

ואם נשאל : מהי צורתו של התלמיד חכם האידיאלי? מובן שהתשובה פשוטה היא : אותו תלמיד חכם שיכול למזג לתוכו את שני הדברים גם יחד. רחב וגם גבוה. באופן כזה שאנשי העיר לא ירגישו בהתבלטותו מעליהם, וליבו יהיה לב כל העיר. ובאופן כזה אשר מחשבתו תשוטט אל מחוץ לחומות העיר, כמגדל בנוי לתלפיות, ואף על פי כן גובהו לא יפריע לרוחבו, ורוחבו לא יפגע בגובהו. צל וגם מגדל.

ז

וכעין זה מצינו במלך. דכתב הרמב"ם וזה לשונו : "ובכל יהיו מעשיו לשם שמיים. ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאת העולם צדק. ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה'. שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות. שנאמר "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו". ע"כ. הרי שכל הווייתו של מלך הווייה של מגדל היא, מן החומה והחוצה. צפייה כלפי חוץ ועריכת מלחמות. הלכה זו מחייבת היא את מה שכתב הרמב"ם במקום אחר : "כבוד גדול נוהגין במלך. ומשימין לו אימה ויראה בלב כל אדם, שנאמר שום תשים עליך שתהא אימתו עליך". והרמב"ם מעצב הלכה זו בעזרת דינים רבים; אין רוכבין על סוסו ואין משתמשין בשרביטו וכו'. ואעפ"כ מסיים הרמב"ם את הפרק : "כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול וחייב הכול בכבודו, כך ציווהו להיות ליבו בקרבו שפל וחלל שנאמר "ולבי חלל בקרבי" וכו' ויהיה חונן ומרחם לקטנים וגדולים ויצא ויבוא בחפציהם ובטובתם, ויחוס על כבוד קטן שבקטנים". ובמקום שמצינו את כבודו של מלך שם מוצאים אנו את הציווי עליו להיות שפל. הרי שכאן תלוי מפתח גדול להבנת כפל התפקידים של צל ומגדל. שאין הכוונה שאותו אדם יהווה גם צל וגם מגדל. אלא שהמלך מצווה להתנהג כצל, לדאוג לגדולים וקטנים כאחד. ואילו העם, הם שמצויים להסתכל על מלכם כעל מגדל, שהרי תפקידו תפקיד של מגדל הוא. לעשות משפט ומלחמות. נמצא כי המלך מהווה צל בהתנהגותו ומגדל בתפקידו ובתפקודו. וכה כתב הרמב"ם בתארו את איסוריו של המלך : "על הסרת לבו הקפידה תורה שנאמר ולא יסור לבבו, שליבו הוא לב כל קהל ישראל".

ח

ויסודם של דברים אלו הוא בדברים שהבאנו לעיל מתפילתה של חנה. וחנה היא מדברת על לבה. ודיבור זה נתפרש כדיבור על הנקה לאחרים. תן לי בן ואניק בהן. ואין רצונו של הרמב"ם בהשתמשו במילה "לב" לתאר את המלך רק כמרכזו של העם באותה צורה שבה הלב מהווה את מרכזם של האיברים. אלא הרמב"ם הגדיר בדבריו אלו התנהגות נורמטיבית למלך עצמו. שהרי שאנו עסקי הלב מעסקי שאר איברים. שאין עניינם של עסקי הלב בעצמם כלל, אלא רק בהענקה לאחרים. דדים הללו שנתת בי למה? לא להניק בהן. וכך צריך המלך לראות את עצמו ביחס לכלל. שאין עניינו של מלך בשום דבר לעצמו, אלא רק בהנקה לאחרים. וצורה זו של יחס לעם נקראה היא לעיל בשם "צל". שהרי אין פה שום הרמה מעם והתנשאות עצמית, וכל נקודת ההסתכלות על מלך כמגדל היא רק מנקודת ראותו של העם כלפי המלך. דמלך לית ליה מגרמיה כלום. שתהא אימתו עליך, זה מצד העם. אולם המלך עצמו

יתנהג כמניק לאחרים ולא כאיבר עצמאי. וזהו שכתב הרמב"ם בתחילה "כך ציווהו להיות ליבו שפל וחלל שנאמר "ולבי חלל בקרבי". ואח"כ חתם דבריו באומרו : "על הסרת לבו הקפידה תורה". וממבט ראשון נמצאו דבריו סותרים זה את זה. ואולם לפי דברינו-אנו אין בדבריו כל סתירה. שהרי המלך נצטווה לבטל את ליבו כאיבר עצמאי ככל האיברים, ולהעבירו לרשות המיוחדת של "עסקי הלב". ובעוד היחס לליבו כאיבר עצמאי הוא "ולבי חלל בקרבי", הרי שהיחס לאחרים בתפקידו של הלב כדדים המניקים הרי הוא "ולא יסור לבבו". ולהוצאה זו של הלב מרשות היחיד אל רשות הרבים כיוון הרמב"ם.

ט

וחוזרים אנו אל הראשונות. אני חומה ושדי כמגדלות. לולי היה כתוב "ואנו כמגדלות" כי אז יתבאר לנו כוחם של חכמים בהיותם מגדל המגן על העיר. ואולם זהו רק מימד אחד באישיותם של תלמידי חכמים, דהלא ישנו סוג אחר של חכמים, סוג דאתקרי "צל". וכיוון שההרמוניה של שילוב שני המימדים גם יחד באישיות גדולה אחת היא העומדת לפנינו, משום הכי כתיב "ושדי כמגדלות". שכן על דרך כלל אותם המהווים שדיים לכל העם ולית להם לגרמם כלום, מידה זו פוגמת בגובה אישיותם. ורוחבם מהווה אבן נגף החוסמת את התפתחות גובהם. והמגדלות, הם אלו שנתברכו בכושר צפייה אל מחוץ לעיר, במקום שנמצא יתרונם שם גם אתה מוצא חסרונם. מגדלות ולא צל. ואילו כאן דיבר הכתוב בסוג מיוחד של תלמידי חכמים, אותו המאחד את הרוחב ואת הגובה גם יחד. ודווקא כאשר שדי כמגדלות, כאשר אותם האחראים על ההנקה, שלבם הוא לב כל ישראל, השכילו שלא להניח את ידם גם מאישיותם העצמית. ולא רק מימד של צל-שדיים להם כי אם גם מימד של מגדל, או אז הייתי בעינינו כמוצאת שלום. ולכן אע"פ ש"אני חומה" - זו תורה, שהיא אחידה וחוצצת בין העיר הפנימית שבתוכה לבין העולם שמבחוץ, מכל מקום "ושדי כמגדלות". אצל תלמידי חכמים היה צורך להשוות את ה"שדי" ל"מגדלות" כדי ליצוק את התקרה על כתלי בניינו הרוחני של התלמיד חכם. רק אלו המניקים אחרים בתוך העיר, הם שנועדו לצפות מן המגדל ולהגן על הדור.

י

בן פורת יוסף בן פורת עלי עין בנות צעדה עלי שור. שני פירושים הביא רש"י למלה "שור". בנות מצרים היו צועדות על החומה. ד"א עלי שור. על ראייתו כמו "אשורנו ולא קרוב". ע"כ דבריו. הרי ששתי מלים נזדמנו לפונדקה של המילה "שור" : חומה וראייה. וצירוף זה מורה לנו כי שתי מילים אלו מילה אחת הם. ולא תתפרש המילה "חומה" אלא כראייה. ונמצא כי שבחה של תורה "אני חומה", יתבאר הוא דווקא מתוך כוח הראייה שבה. ובאים אנו לתוספת ביאור בדברינו הקודמים. דאע"פ שבתלמידי חכמים קיימות הן שתי המידות של צל ושל מגדל, הרי שבתורה עצמה יש רק מידה אחת. אני חומה. וחומה הרי היא ראייה, היינו התצפית אל החוץ, המגדל. באופן שתפקידם של תלמידי חכמים כפול הוא : צל-הנקה ליושבי העיר, כלומר חוץ. ומגדל-מגן מתוקפים מבחוץ. ואילו תפקידה של תורה אחד הוא : אני חומה. ראייה החוצה. אלא שכאן נפרד הוא תפקידה של החומה מתפקידו של המגדל. בעוד המגדל הוא גבוה מן העיר וצופה החוצה ממרום קומתו, הרי שהחומה בגובה בתי העיר היא. וראה במשנה בערכין דעיר שגגותיה חומתה אינה כבתי ערי חומה, ד"חומה" כתיב ולא שור איגור. וביאר רבינו גרשום דהיינו עיר

שכל החומה סביב מלאה גגות. חומה ממש סביב לעיר בעיני, ולא חומה של גגות. הרי שהחומה שונה מן הגגות, כי גגות דינם כמגדל ואילו חומה אינה כן. מתחילה היא לצמוח מן הקרקע, ועל כן אין לה ראייה כלל. ונצרכת החומה לצופה מן המגדל כדי לקבל הודעות על הקורה מעבר לה. ואם ראייתה החוצה של החומה נצרכת היא למגדל הרי שהייתה ראויה גם ליקרא בשם מגדל. ואם התורה מעידה על עצמה "אני חומה" באה היא לאפוקי משם מגדל. הכיצד?

יא

וכאן באים אנו להוציא את הדבש ואת החלב מתחת לשונה של תורה. אותו מימד של ראייה החוצה, שאצל תלמידי חכמים בשם מגדל יכונה, ייקרא אצל תורה "חומה". שכן תלמידי חכמים נזקקים הם לזקיפת קומתם מעל ראשי העם כדי להיות מגדלים ולראות החוצה. אלא שראינו שאותם אשר העידה תורה עליהם "ושדי כמגדלות", הם אלה אשר אין הרוחב והגובה סותרים זה את זה אצלם כלל. ואף שצל וחוזק הם לעם שבתוך העיר, גם מתפקידם כמגדל ומגן לא מניחים הם את ידיהם. אומנם כן הוא. כל זה הוא אצל תלמידי חכמים. מה שאין כן בראייה של תורה, שם אין הראייה כלפי חוץ נראית כלל כהתנשאות, ואין ניכר בה שמן הגובה היא. באופן שאותו מימד של ראייה החוצה, שאצל תלמידי חכמים נתפש הוא כמימד של גובה ולא כמימד של רוחב, אצל תורה ייתפש כמימד של רוחב. ואם נזקקים תלמידי חכמים לעלות אל ראש המגדל כדי לצפות לסכנות עתידיות הקרבות לבוא, אין התורה נזקקת לעשות צעד למעלה. ומה שאצל תלמידי חכמים מושג בדרך הגובה, אצל התורה מושג בדרך הרוחב. ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים. ואין התורה מפחדת משום חידוש שיבוא מבחוץ, שהרי רחבה רואה הרחק אל מחוץ לחומות, וכבר כלול הוא אותו חידוש בתוכה. משא"כ תלמידי חכמים, שאין כל ודאות שהחידוש לא יפגיע אותם, עליהם מוטלת היא החובה להעפיל אל ראש המגדל.

יב

ולפיקך מצינו שנקראו חכמים בשם עיני העדה. שהרי ראש קומת העדה הם. והשקפתם למרחוק נובעת היא מחמת גובהם. ואולם התורה היא דרך. והודעת להם את הדרך ילכו בה. אין בה כל מימד של גובה.

יג

ניסיונם של יוונים לפגוע בכח הרבמה של כנסת ישראל על ידי כח החכמה המיוחד ליוון לא זו בלבד שלא פגם בחכמת ישראל אלא אף הגדיל אותה. שהרי יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן היו בימי פולמוס של יוונים. והם היו הראשונים שעמדו במחלוקת. ולכאורה היה נראה שקטן כוחה של תורה. שהרי אמת אחת הפכה לשתי כתות. אלא שכבר ביארו חכמים במאמרם "אע"פ שהללו מטהרין והללו מטמאין וכו' אלו ואלו דברי אלוהים חיים". והדברים יתבארו על פי דבריו של הריטב"א, וז"ל: "שאלו רבני צרפת ז"ל, היאך אפשר שיהו שניהם דברי אלוהים חיים וזה אוסר וזה מתיר? ותירצו, כי כשעלה משה למרום לקבל תורה, הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להתיר. ושאל לקב"ה על זה, ואמר

שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ותהיה הכרעה כמותם". ע"כ דבריו. הרי רוחבה של תורה הוא שנתגלה לנו בפולמוס של יוונים. ואם לפני כן הייתה תורה אחידה ובעלת גוון ברור, הרי שמעתה מתברר כי ה"רחבה מני ים" כולל הוא גוונים רבים, גם כאלה שסותרים זה את זה. באופן כי עיקר הניצחון על היוונים יעלה דווקא מתוך רוחבה של תורה.

יד

וסוגרים אנו כאן את המעגל, ובאים אנו עתה לעמוד על דברי הפייטן "פרצו חומות מגדלי וטימאו כל השמנים". רצונם של יוונים להראות בדרך של "זה לעומת זה" כי אל מול החומה בצורה של ישראל עומדת מנגד חומה-חוכמה אחרת, יוצר את האשלייה כי התורה סגורה היא בתוך העיר, וכי אין לה מימד של רוחב. וכדי להתמודד עם סכנות חיצוניות זקוקה היא תורה לגובה, לכח מגדל, כדי לידות חיצים באויב שבמחוץ מן הגובה. ומשום כך נקראת היא החוכמה היוונית בשם חוכמה חיצונית, שכן כל מהותה הוא להעמיד את עצמה מחוץ לחומות כאלטרנטיבה לתורה. ופרצו חומות מגדלי. היוונים ניסו להראות כי אין חומותיה של תורה חומות, אלא בצורת "מגדלי". ואין התורה כוללת אותם, ועל כן זקוקה היא לחכמה שיעלו בשלבים אל ראש המגדל ויילחמו. ואולם פחיתות היא לתורה להיחשב באופן זה, שהרי אין התורה מתמודדת ממגדל השן עם החוכמות החיצוניות, אלא בדרך של לכבוש את המלכה עמי בבית. באופן שהתורה מראה לעין כל כי החוכמות אינם חיצוניות אלא מבחינת הגדרתם, אולם את החוכמה שבהם כוללת היא התורה כבר בתוכה. ורוחבה של תורה ניכר מניצחונם של בני בינה. שהרי הבינה היא הבנת דבר מתוך דבר בצורה של הרחבת בדבר הראשון. ואין הבינה ממציא דבר חדש, כי אם מפתחת פיתוחו של דבר ראשון. וזהו ניצחונה של תורה, להראות כי אין היא מגדל אלא "אני חומה". ורצונם של יוונים לעקור תורה נכתב גם נכתב בפיוט. ופרצו חומות מגדלי וטימאו כל השמנים.